

צרפת: אריזציה קפדנית והשבת רכוש מהוססת

רנה פוזננסקי

כשלושה חודשים לאחר נפילת צרפת, ב- 27 בספטמבר 1940, יצאה הוראה מטעם מפקדת רשויות הכיבוש הגרמני בפאריס בדבר חובת התייצבות ורישום בתחנות המשטרה של כל מי ששייך לדת היהודית. ככזה הוגדר כל מי ששניים או יותר מסביו וסבותיו היו יהודים. על היהודים היה להתייצב ולהירשם לפני 20 באוקטובר 1940, ולבעלי העסקים שביניהם ניתנה ארכה עד 31 באוקטובר אותה שנה. עד אז חובה היה עליהם לתלות בחלונות הראווה של עסקיהם שלט מיוחד בצבע צהוב, בצרפתית ובגרמנית, ובו הציון "בית עסק יהודי" [Entreprise juive].

ב- 2 באוקטובר 1940 נודע ליהודים, מתוך קריאה בעיתונים, כי חלה עליהם חובת ההתפקדות. עד 21 באוקטובר 1941 התפקדו 149,734 יהודים - 86,664 יהודים צרפתיים ו- 65,070 יהודים זרים. עד 2 בדצמבר 1940 כבר נתלו 4,660 שלטים בחזיתות בתי המסחר היהודיים. כעבור זמן מה כבר היו מסומנים 6,534 בתי עסק קטנים (לא כולל פרוונים, צורפים, סוחרי עתיקות וסוחרי רהיטים) בנפת סייין, ו- 5,989 בפאריס עצמה. סך כל העסקים המסומנים, בכלל אלה חברות בע"מ, עלה על 11,000. חייטים, כובענים ותופרי קונפקציה תפסו מקום חשוב ברשימה. חנויות הפרווה, חנויות התכשיטים והשעונים של רחוב פרובאנס, חנויות הבדים שבין בתי הכל - בו הגדולים "פרינטאמפ" ו"גאלרי לאפייט", חנויות המכולת של רחוב רישה, חנויות הרהיטים של פובור סנט - אנטואן, בתי העסק של רחוב אבוקיר וכל השכונה שמסביב לרחוב רוזייה - כל אלה התמלאו עכשיו בשלטים צהובים.

למרות זאת ניתן היה עדיין למצוא ברחובות אלה חנויות ללא שלטים צהובים. העיתונאי היהודי ז'אק ביילינקי, שרשם יומן בתקופת הכיבוש, עבר אז ברחובות פאריס כדי לאמוד את השפעתם של הצעדים החדשים על חיי המסחר, ונרגע. הלקוחות - וזאת מאשרות כל העדויות - לא משנים ממנהגם והם מוסיפים לקנות אצל היהודים בלי להניד עפעף, ואפילו מביעים את אהדתם. כנראה משום שהם רואים בגרמנים הנמצאים בפאריס את האחראים הישירים להופעת השלטים הצהובים האלה. עם זאת, השלטים הצהובים מושכים פה ושם את מנפצי השמשות, על פגיעתם הרעה. העיתון הרשמי Le Matin (הבוקר) כותב באותם הימים: "עם ישראל יכול להעמיד פנים כאילו הוא אינו מבין ואינו רואה את האמת - צרפת אינה שייכת לו עוד. הנחלה הזאת, שעם ישראל החזיק במשך מאות בשנים, מחליקה עכשיו מידי המעוקמות, וכל ניסיונותיו, כל התרגילים שהוא עושה כדי להסתיר את מקורו האמיתי לא יצלחו עוד".

הנישול באזור הכיבוש

בשלב הבא השתנו הצבעים. הצהוב פינה את מקומו לאדום, ושלטים חדשים תפסו את מקומם של הראשונים. אלה, החדשים, קבעו כי ניהול כל בית עסק יופקד בידי מנהל - מפקח ארי, שייקח לידי את סמכויות הניהול מתוקף התקנות הגרמניות מ-18 באוקטובר 1940. הסוחרים היהודים החלו להתפכח מאשליותיהם. בתקנה נוספת שהוציאו הגרמנים נקבע, שייערך מיפקד של כל בתי העסק והמפעלים היהודיים ובעליהם יוחלפו במפקחים - מנהלים לא יאחר מ-26 בדצמבר 1940. כלל בתי העסק המכונים יהודיים - כלומר, אלה שבעליהם או מנהליהם היו יהודים, או ש-30% ממניותיהם הוחזקו בידי יהודים - היו הבאים בתור. לרשויות הצבא הגרמני היה ברור לגמרי לאן מוליכים הצעדים האלה. מדובר היה ב"חיסול גמור של ההשפעה היהודית בכלכלה הצרפתית", אם בדרך של מכירה - בהסכמה או בכפייה - של העסק שמנוהל עכשיו בידי ממונה, ואם בדרך של חיסול, פשוטו כמשמעו. בתחילה מינו הגרמנים את המנהלים - ממונים, אך לאחר מכן, מתוך רצון להתייעל, ייפו את כוחם של מנהלי המחוזות הצרפתים, ובפאריס - את כוחו של מפקד המשטרה, למנות מפקחים - מנהלים לכל החנויות הפונות אל הרחוב. מפקדת המשטרה של פאריס מינתה 1,141 מנהלים ארים, שקיבלו לידיהם את השליטה ב-7,258 עסקים יהודיים. ב-2 בפברואר 1941 נקבע חוק צרפתי שאישר, כי מנהלים אלה מוסמכים למכור ולחסל את בתי העסק היהודיים שנמסרו לניהולם.

ב-26 באפריל 1941 פרסמו הגרמנים תקנה נוספת שנועדה לחזק את תהליך האריזציה. לפני המפקחים - מנהלים נפתח עכשיו כר נרחב של פעילות, ואילו על הבעלים היהודים נגזר להסתפק מעתה ב"מענקים הכרחיים בלבד מתוך כלל רווחי הניהול", כדי למנוע השקעה מחדש של כספים בעסקים אחרים שיהפכו מאריים ליהודיים. עוד נקבע, כי מ-28 במאי 1941 לא תהיה עוד ליהודים זכות לנהל משא ומתן על נכסיהם, ולפיכך לא יוכלו להגן על רכושם על ידי מסירתו לאדם אחר קודם שיהפוך לרכוש ארי. מעתה היו חשבונותיהם חסומים.

אמנם ראשיתו של תהליך האריזציה - נישול - גזל של הרכוש היהודי היה מבולבל ורצוף קשיים, אך הוא התבצע בכל זאת. בסוף 1941 היו 15,000 בתי עסק ובתי מסחר יהודיים - 75% מכלל בתי העסק היהודיים שהיו רשומים אז - מסורים בידיהם של 2,800 מפקחים - מנהלים. ב-15 באפריל 1942 היו באזור הכיבוש (בצפון צרפת) יותר מ-7,000 מפקחים - מנהלים של בתי עסק יהודיים. ב-1 באפריל 1944 היה מספרם של בתי העסק היהודיים המוכרים והרשומים 23,831, בדיוק כמספר שנמסר לניהול ארי. בפאריס נמכרו או חוסלו כ-50% מבתי העסק האלה.

הסוחרים היהודים של פאריס הועמדו בפני מצב של חוסר ודאות. בתחילה חשבו שמדובר בביקורת פיננסית על בתי העסק. אנשים חיכו בדאגה ובחרדה לבואו של המפקח - מנהל

מפני שידעו שהעתיד תלוי בו. מנהלים מסוימים היו מתייצבים, דורשים את מפתחות העסק, ופשוט אומרים לבעליהם להסתלק. לפעמים היו היהודים מצליחים לדחות מעט את רוע הגזירה - היו משאירים בעסק פועל לא יהודי ומורים לו לומר שהבעלים חולה. בינואר 1941 היה נדמה לזמן מה שהחרמת החנויות היהודיות הוקפאה. אבל עד מהרה הופיעה בעיתון *Paris Soir* ידיעה ששמה קץ לתקוות אלה - פקודת יום על חיסול גמור של כל המסחר היהודי. המודעות האדומות החלו לתפוס קמעה קמעה את מקומם של השלטים הצהובים. כך הפכו הסוחרים היהודים מטרה לחציהם של ספקולנטים חסרי מעצורים שמצאו כאן הזדמנות לגרוף רווחים גדולים. בתוך זמן קצר החלו לפקוד את הסוחרים היהודים נציגים של חברות מסחריות שהציעו להם לקנות מהם בחזרה את עסקיהם במחירים מגוחכים. היה קשה להתמקח. מלשינים ארבו בכל מקום, בלשו אחר עסקים משובחים והיו מפגינים פתאום אזרחות מופתית מאין כמוה ומדווחים לרשויות על בתי עסק יהודיים שלא סומנו בשלט או שניסו להסוות אותם.

אך כבר בראשית סתיו 1941, לפני תחילתה של שרשרת הצעדים האלה, ואולי מתוך תחושה מוקדמת כי הם הולכים ובאים, היו בתי עסק שנקטו צעדים משלהם. הם ניסו להשפיע על החברים היהודים שבועד המנהל שלהם להתפטר מתפקידם, או מיהרו לציין את העדרם של אלה מחברי הוועד שלא נכחו במקום.

ואיזו הזדמנות נדירה הייתה זו לכל מי שהיה לו חוש ריח לעסקים... לנוכח קשיי ההצטיידות והתפתחות החקיקה המגבילה הניחו סוחרים יהודים רבים לעסקיהם לקרוס, מכרו אותם בזיל הזול ולא השאירו על כנם אלא את חוזי השכירות של החנויות עצמן, חוזים שאותם המשיכו לקיים ולשלם על מנת להבטיח את העתיד, אף על פי שאת העסק עצמו לא נותר אלא לסגור. את הסחורות היו מוכרים במחירים שאין להם מתחרים. כך קיבלו הסוחרים היהודים לידיהם כמה פרוטות קודם שירדו כליל מנכסיהם. בעלת בית יהודי של גלריה לאמנות, למשל, נאלצה למכור את ציוריה בחמישית ממחירם הריאלי, והחנות "100,000 חולצות" (100,000 Chemises) מכרה את מרכולתה במחירים שהיו נמוכים ב- 50% מן המחירים שהציגה זמן קצר קודם לכן.

גורלו של הסוחר שחנותו עברה אריזציה היה תלוי במידה רבה בגישתו של המפקח - ממונה. היו כאלה שהיו עוינים ביותר כלפי הבעלים, התאנו להם בכל דרך אפשרית, האיצו את פיטוריהם של העובדים היהודים, העניקו לעצמם משכורות עתק ושכרו את אנשי שלומם לעבודה. אבל היו גם כאלה שהפגינו דיסקרטיות רבה, בייחוד בבתי עסק קטנים, אמרו שיחזרו בעוד זמן מה וביקשו שיודיעו להם אם זקוקים לעזרה. הגרוע מכול לא תמיד התרחש בפועל, אבל מבחינה חוקית נעשה אפשרי. חנווני יהודי אחד, למשל, לא הצליח לשלם למפקח - ממונה את הסכומים שזה דרש, ונצטווה לסגור את העסק. צלם אחד גורש עם משפחתו מדירתו שהייתה צמודה לבית העסק שלו, עסק שהמפקח - ממונה מכר זה עתה.

יצרן בגדים יהודי לא יכול היה לעשות דבר וחצי דבר כשהחרים המנהל החדש, שהיה ממונה עכשיו על מה שהייתה הסדנא שלו, שלוש מכונות תפירה. ליד שדרות גובלין היה סנדלר יהודי אומלל אחד, שנשול כליל מן ה"עסק" שלו - חור מסכן שהלקוחות לא יכלו להיכנס אליו כלל ונהגו לעמוד ולחכות בחוץ. משום מה - אולי בגלל המצוקה הכללית שהעלתה את בעיית המחסור בעור ובנעליים על סדר היום - היו הסנדלריות היהודיות במוקד תשומת הלב של מחוללי האריזציה. מפקח משטרה צרפתי אחד כתב בדוח שלו ב- 21 באפריל 1941, כי

בקרוב מאוד נצטרך לסגור את כל חנויות הנעליים והסנדלריות שבעליהן לא הוחלפו בארים. כשיתאפשר להחזיק כוח אדם מחליף, יוכלו החנויות האלה להישאר פתוחות, בתנאי שלבעליהן היהודים ולפועלים יהודים לא תהיה עוד דריסת רגל בחנות או בבית המלאכה. הסנדלרים הנוגעים בדבר יוכלו להוסיף לבצע זמנית את עבודתם, בתנאי שלא יהיה להם שום קשר עם הציבור ולא יימצאו במקום קבלת קהל. בבתי המלאכה שאין להם חלק אחורי יהיה צורך לסגור לצמיתות את העסק, אלא אם כן יימצא אדם ארי שיוכל לקבל את הלקוחות ולקיים עמם את הקשר בעצמו.

פאריס, סוף 1941. כ- 20 חנויות סיטונאיות וסיטונאיות למחצה ברחוב סן - מרטן וברחוב טורביגו נסגרו, וכך גם 50 חנויות בדים בסנטייה, 109 חנויות בשכונת הטמפל ו- 186 ברחובות אלבוקיר וקר. נראה שהבולטות הייתה גורם הרה אסון בשביל רבים מן הסוחרים היהודים. בתי המסחר הגדולים שהיו בבעלות סוחרים יהודים, הרבעים והשכונות שאכלסו חנויות יהודיות רבות, המגזרים התעשייתיים שבהם הייתה נוכחות יהודית מאסיבית יותר מבאחרים - כל אלה היו בולטים ולכן פגיעים מן החנויות הקטנות והמבודדות. זאת, חוץ מבמקרים של הלשנות מפורשות וממוקדות על בית עסק קטן ונחבא אל הכלים, מקרים שתמיד היו אפשריים כמובן.

סוחרים יהודים מובטלים מאונס שוטטו ברוח נכאים ברחובות פאריס, אבל לחנויות שלהם לא הותר להם להיכנס עוד. אחרים, שמזלם שיחק להם יותר, הגיעו להסדר עם המפקחים - מנהלים שהתייצבו בבתי העסק שלהם, והמשיכו לעבוד בכל מיני תנאים - הכול על פי אישיותו של המנהל הארי החדש. "חטא" של העדר יד קשה כלפי הבעלים היהודי היה יכול להביא לצעדי ענישה נגד המנהל שסרח.

מייד כשהושלם תהליך האריזציה של החנויות הפתוחות אל הרחוב, הגיע גם תורם של בתי המלאכה שהיו ממוקמים בדירות מגורים. כדי להשיג יתר יעילות ולהתקדם מהר יותר, קיבל כל מפקח משטרה מן ה"פרפקטורה" רשימות מעודכנות של הסוחרים בשכונה שלו והוטל עליו למחוק מן הרשימה - תוך 48 שעות - את אלה שחנויותיהם היו במפלס הרחוב.

האריזציה באזור הדרום

מ- 22 ביולי 1941 ואילך, כתוצאה מחוק שהתקבל הפעם על ידי שלטונות צרפת, נמצא הנושא של סיכול כל השפעה יהודית על כלכלת צרפת גם על סדר היום באזור הדרום, בצרפת ה"חופשית" של וישי. כמו בחלק הצפוני, מתחילים עכשיו למנות מנהלים - זמניים גם לבתי העסק היהודיים בדרום, וכך מגיעים ל"הפקעה של נכסים מידי בעליהם או מידי מנהליהם" - תהליך שהחל לצבור תאוצה עוד בסתיו 1941. כדי לתאם את תהליכי האריזציה בשני חלקי צרפת התחיל הקומיסריאט הכללי לענייני יהודים (הגוף האחראי על הטיפול בעניין היהודי בממשלת וישי) בארגון מבצע הפקעה - פעילות שהעסיקה מאותו הזמן את רוב זמנם ומרצם של מאות עובדיו.

במהלך השליש הראשון של 1942 גדל מאוד מספרם של חיסולי העסקים. הרווחים שהניבה הפקעת הנכסים היהודיים היו מוקפאים בבנק מיוחד. עם זאת, מכיוון שסוכני האריזציה באזור הדרום לא היו צריכים לתת לכובש דין וחשבון על התקדמותו של תהליך הנישול, אין הדברים ידועים לנו כיום באותה מידה של פירוט כמו באזור הצפון, וקשה לנו יותר לאמוד את ממדיהם האמיתיים.

אף על פי שמאז סתיו 1940 נוסדו לא מעט בתי מלאכה זעירים באזור הדרום על ידי יהודים שעקרו לשם מן הצפון, ואלה נוספו על בתי עסק שהוחזקו בידי יהודים שכבר גרו שם קודם המלחמה, מספרם הכולל היה קטן לאין שיעור מזה שבפאריס. רובם המכריע של בתי העסק היהודיים היה מרוכז בערים הגדולות. עד סוף המלחמה לא היו בכל הדרום יותר מ- 15% מכלל המנהלים - זמניים שהתמנו בכל רחבי צרפת. אבל מבחינתם של 1,954 בעלי עסקים יהודים שרכושם עבר אריזציה ושל 3,000 בעלי עסקים שעניינם עדיין היה בבדיקה בפברואר 1944, היה הנישול מלא. היו מי שנושלו ממפעל, היו מי שסולקו מבית מסחר קטן, והיו מי שנושלו מנכסי דלא - נידי שהיו בבעלותם: אבל כל אחד מהם איבד את כל רכושו עלי אדמות.

הצרפתים והגרמנים התחרו עכשיו על השליטה בכמה מפעלים גדולים והתמסרו להפקת מלוא התועלת מסילוק מתחרי העבר שלהם מן הזירה - כך בתחומי הביגוד, הריהוט ותעשיית העור - אבל בפועל היו אלה היהודים שניצבו פנים מול פנים מול המנהלים - זמניים של עסקיהם. העסקים הראשונים שעברו לשליטתם של המנהלים הארים היו הסניפים של החנויות הגדולות שמרכזן בפאריס. משעה שמונה מנהל חדש היה אפשר לפטר את העובדים היהודים "מבלי לקחת בחשבון שום הוראה או תנאי הקבועים בחוקים, בתקנות, בהסדרים, בנהלים, במוסכמות או בחוזים שהיו ברי תוקף". הנציגים היהודים חדלו לקבל את משכורותיהם, והכפופים למנהל החדש נתקלו בדרך כלל בסירוב כשביקשו סיוע כספי. כשויתר הבעלים היהודי של בית העסק Le Muguet de Paris בטולוז על בית העסק שלו ומסר אותו לידי אחת העוזרות שלו לשעבר, נפתחה חקירה, כפי שהיה נהוג במקרים כאלה.

תחילה וידאו שהקונה היא אכן ממוצא ארי, שבעלה הוא בעל רמה מוסרית נאותה, שהכספים למימון הרכישה הם ממקור ארי, ושהבעלים הקודם אכן סולק כליל - כל זאת כדי למנוע את המשך ההשפעה היהודית. כדי למנוע ריבוי של מכירות פיקטיביות, ועל פי החלטה שנתקבלה בינואר 1942, החלו לבצע כל מכירה של עסק מסחרי או נכס דלא - נייד שהיו תחת ניהול זמני בדרך של מכירה פומבית. המינויים של המנהלים - זמניים פורסמו בעיתון הרשמי של הממשלה (Journal Officiel), אבל המודעות על הנכסים היהודיים שמוצעים למכירה הופיעו בעיתונות המקומית. היחידים שהיו עשויים להיות פטורים מן ההוראות היו "בעלי מלאכה יהודים שיש להם אזרחות צרפתית[...]". אך בתנאי שיעבדו בעצמם וייעזרו רק בבני משפחותיהם או בפועל או שניים לכל היותר", ומעולם לא הואשמו ב"תעמולה נגד הממשלה, בהפקעת מחירים, בפעילות בשוק השחור או בעבירות שונות".

אחרי החרמת העסקים היהודיים הגיע תורם של הנכסים הפרטיים, נכסי דניידי ושלא - דניידי. אחד הקורבנות הביע את הפתעתו: "ההחלטה הזאת עוד פחות מתקבלת על הדעת לאור העובדה כי מעולם לא עסקתי בפוליטיקה, וכבר באוקטובר 1940 התפטרתי מכל מועצות המנהלים שבהן הייתי חבר, ומאז לא התמסרתי לשום פעילות מסחרית או תעשייתית".

אבל הוא לא היה היחיד; היו רבים כמוהו. באותה שנה, 1942, לא חסרו קונים לעסקים יהודיים. חברת השקעות אחת מקדימה אפילו את המודעות המתפרסמות בעיתונים, ובזכות קשריה עם הקומיסריאט לענייני יהודים היא מקווה להציע ללקוחותיה בתי עסק מעניינים לקנייה. החל מנובמבר 1941 אנו מוצאים בתיקי הקומיסריאט 10-15 מכתבי בקשה מסחריים מידי חודש, והמספר הזה אינו כולל בקשות רכישה שנעשו בעל פה, ללא תכתובות. כל זאת בעיר טולוז לבדה. יש מי שאינם בררנים ומוכנים לקנות מכל הבא ליד, "פרפומריה, חנות עתיקות או מספרה", כותב אחד מהם ב-22 ביולי 1942. אחרים מסמנים בדיוק את האובייקט שהם חומדים: "הייתי רוצה נכס חקלאי שיש בו כמה ענפים" כותב-מבקש אחד מהם ב-7 באוגוסט של אותה שנה. גברת אחת מודיעה שתסתפק בבית קולנוע. אחרים מספקים שפע של פרטים על בית העסק המיוחל: "בית מסחר סיטונאי לייצור וסחר של פרוות, ועדיף שיהיה ממוקם בדירה בעיר שלכם" מדייק הפונה ב-22 ביולי 1942.

בחודש מאי 1942 מסתמנת בקרב הרוכשים הפוטנציאליים העדפה של ענף הסדקית. ב-10 ביולי בודק סוכן עצים אחד בנפות שונות בחיפושיו אחרי קרקעות, חוות או שטחים מיוערים המועמדים לעבור תהליך של אריזציה. בעלי עסקים בתחום המלונאות יתפסו בשמחה את רכושו של מלונאי מאלזס שנטש את נחלתו. והיו גם מי שחיפשו סתם עסק טוב וביקשו את רשימת כל בתי המסחר היהודיים הממתינים לרוכש. לפעמים היו במכתבים הדגשות שבית העסק המעוניין בקנייה הוא צרפתי למהדרין, וקונה אחד אף פרש בפנייתו את מגילת היוחסין של הורי - הוריו.

ברוב המקרים הפנו נציגי הקומיסריאט את הקונים הפוטנציאליים אל הפרסומים הרשמיים שהופיעו בעיתונות המקומית כדי שימצאו שם את מושא תאוותיהם. כוח האדם שהועסק בקומיסריאט באותם הימים לא היה מסוגל לטפל בכל פניות הרוכשים, שכן היה שקוע רובו ככולו במצוד אחר היהודים שניסו אולי להימלט מן האריזציה, המסחרית או המינהלית.

באפריל 1944 הגיש הקומיסריאט הכללי לענייני יהודים את הדוח שלו על האריזציה, ואלה ממצאיו: אותרו ונמנו 42,227 מפעלים תעשייתיים ועסקים מסחריים ובניינים בבעלות יהודית.

9,680 מפעלים ויותר מ- 11,000 בניינים עברו אריזציה. 7,340 מפעלים חוסלו.

בתיקי הקומיסריאט בארכיון הלאומי בפאריס ניתן למצוא יותר מ- 6,000 קופסאות ובהן 62,460 תיקים של עסקים או בניינים הקשורים ל- 90,000 יהודים. מספרים אלה מאפשרים לאמוד את היקף פעילות הגזל של הרכוש היהודי, פעילות שהעסיקה מאות פקידי מדינה במשך ארבע שנים.

אך נתונים אלה אינם משקפים את היקפו הכולל של גזל הרכוש היהודי. יש להוסיף עליהם 21,903 חפצי אמנות בעלי ערך כספי ואמנותי גבוה - מהם 5,281 תמונות של מיטב הציירים, כגון רמברנדט, רובנס, פרגונה - 2,477 רהיטים עתיקים בעלי ערך היסטורי ו- 583 גובלנים. כל אלה נשלחו לגרמניה. צריך להוסיף גם את כלל הרכוש שנגזל מן הדירות שעזבו היהודים שגורשו, ואת הקנס בסך מיליארד פרנק, שהטילו הגרמנים על האוכלוסייה היהודית בצרפת ב- 14 בדצמבר 1941. קנס זה שולם בארבעה חלקים במהלך 1942 על ידי הפקעת חשבונות הבנקים של היהודים. כן צריך להוסיף את מקלטי הרדיו שהיהודים, בעקבות צו גרמני ב- 13 באוגוסט 1941, נתבקשו להעביר לתחנות המשטרה. אף אלה עשו את דרכם לגרמניה. לבסוף, יש להוסיף את הכספים והתכשיטים שנלקחו מהיהודים שנאסרו עם הגעתם למחנות השונים. דוח מ- 31 ביולי 1944, שנכתב על ידי פקיד של המשטרה, סיכם ב- 12 מליון פרנק את הכספים שנלקחו מיהודים בדראנסי בלבד. הוא הזכיר גם תיבה ובה חפצי ערך שהיו שייכים למגורשים. תיבה זו הועברה לבנק הלאומי של צרפת.

אך גם אם נביא בחשבון את כל אלה, הסיכום לא יהיה שלם, מאחר שהוא אינו כולל את הגזל שנעשה באופן ישיר על ידי הגרמנים בלי להשאיר כל עקבות בארכיונים הצרפתיים. למשל, כאשר אלואיס ברונר קיבל לידיו את ניהולו של מחנה דראנסי, מיפקדת המשטרה הצרפתית הפסיקה לדאוג לניהול ולרישום החשבונות שם. לפיכך אין לנו כל מידע על כל הכספים שנגזלו החל מיוני 1943 ועד לסגירת המחנה 14 חודשים מאוחר יותר.

למי מחזירים ובאילו תנאים

ב- 9 באוגוסט 1944, קצת יותר משבועיים לפני שחרור פאריס, בתקופה שבה שחררו צבאות הברית בהדרגה את שטחה של צרפת, השיבה הממשלה הזמנית של הרפובליקה הצרפתית בהנהגתו של הגנרל דה - גול את החוק הרפובליקני על כנו. בסעיף 3 של אותו חוק נקבע

ביטולן של כל הפעולות הקובעות או מיישמות כל אפליה שהיא המבוססת על מוצאו היהודי של האדם. אך לא היה די בהצהרת עקרונות כדי לאפשר ליהודים לחזור לחיים נורמליים. צרפתים רבים ניצלו בשעתם את צעדי הגזל שננקטו כלפי היהודים. אלה מהם שחששו פן ייפגעו הובילו עכשיו, תחת מסווה של הגנה על זכויותיהם, מסע אנטישמי חדש שפרץ בסתיו 1944. באותם ימים קמו תריסר אגודות להגנה על זכויותיהם של מי שרכשו בשעתם נכסים יהודיים. אחת מהן היא האגודה הבין - שיתופית הלאומית של הסוחרים, התעשיינים ובעלי המלאכה, שאיגדה בתוכה 32 חברות שונות. בחוזר - שבלשון המעטה אפשר לכנותו מטריד - שהפיצה האגודה נקבע, ש"בלי קשר לכל פולמוס ולכל אנטישמיות", כל עסקות המכירה של נכסי היהודים היו חוקיות. היא הגדירה את הקונים כאנשים פשוטים, הסתמכה על רצף התקיפות של המשפט הצרפתי ועל אי - הרטרואקטיביות של החוקים החדשים. האגודה טענה, שהרוכשים פעלו בשעתם מתוך אינטרס לאומי - כי במעשיהם מנעו את היעלמותו של הרכוש הזה (שהוא נכס יקר לכלכלה הצרפתית), וכן שהמכירות האלה הכניסו לקופת המדינה כספים שכיסו חובות מס ישנים שהיהודים לא שילמו במשך שנים אחדות קודם לכן. בהזדמנות הזו הזכירו את "הברחת הכספים שהיהודים הזרים עסקו בה לא מעט". עוד צוין בחוזר שהרוב הגדול של השכירים חושש מפני שובם של היהודים, כי אלה ניצלו אותו לרעה בעבר. זאת ועוד, כך נטען, רוכשי הנכסים היהודים תרמו להתנגדות ולמרי, מפני שלא יצאו לגרמניה במסגרת עבודות החובה. הטיעון האחרון שהציגה האגודה - מן הראוי לזכור את קורבנות המלחמה כולם, ללא העדפה של קבוצה כלשהי: "וכי יעלה על הדעת לדרוש למשל מצבאות בעלות הברית לשקם או להחזיר לבעלי הבתים את עסקיהם שהושמדו בצורה זו או אחרת כתוצאה מפעולות שהיו נחוצות למלחמה?"

המנהיגים היהודים, שתבעו את השבת הזכויות ופיצויים על הגזל והוכיחו נחישות בתביעותיהם, אולצו במקרים רבים לנקוט עמדה של מגננה. לפתע מצאו עצמם משמיעים תירוצים ונימוקים מנימוקים שונים, כדי להצדיק את התערבותם לטובת היהודים.

הבעלות על נכסיהם הושבה ליהודים בצורה מגומגמת וחלקית ביותר. בפרובינציות היו דווקא כמה מקרים שתוקנו מייד במשך תקופת המעבר שבה היה הכול אפשרי בזכות התערבותם של ועדים מקומיים ובזכות קשרים שנרקמו עם הרשויות האזוריות החדשות. אבל ברמה הכלל - ארצית היה צריך לחכות עד 14 בנובמבר 1944, המועד שבו פורסמו שתי תקנות חדשות המורות להשיב ליהודים את נכסיהם שהוחזקו בידי המנהלים - זמניים וכן להחזיר את היהודים למקומות מגוריהם. עם זאת היה יישומו של החוק מוגבל למדי. את כל נפגעי המלחמה הלא - יהודיים שתפסו חזקה על נכסי היהודים - הן הנפגעים שפוננו והן אלה שנמלטו - היה אסור לגרש, לא אותם ולא את בני זוגם, הוריהם או צאצאיהם, וגם לא אנשים שהיו סמוכים על שולחנם של מגויסים, שבויי מלחמה, גולים פוליטיים או עובדי כפייה. זאת ועוד - כל יהודי שתבע את רכושו היה צריך להמציא הוכחה ברורה שאכן פונה בשעתו

מדירתו ללא הסכמה מצדו. הדרך שהובילה את היהודים שניצלו אל בתיהם משכבר הימים הייתה אפוא ארוכה למדי ולא עתירת הצלחה במיוחד. דבר זה לא מנע מן האיחוד הפדראלי של בעלי הבתים בצרפת לפנות אל השלטונות באוגוסט 1945 ולדרוש הגבלות נוספות ביישום התקנה, "מחשש שהזרם האנטישמי שכבר קיים במדינה יתחזק עוד...".

התקנה מ-14 בנובמבר התייחסה גם להחזרתם של הנכסים שהיו נתונים תחת ניהול זמני ועדיין לא נמכרו לצד שלישי. בעיית הנכסים שכבר נמכרו או חוסלו זכתה לתשומת לב רק באביב 1945. כך, בהדרגה ובמהוסס, זכו רק מחצית מיהודי פאריס לקבל חזרה את נכסיהם עד שנת 1951.

במאי 1953 אפשר משרד האוצר את החזרתו של חלק מהזהב שנגזל, כתוצאה מהסכם בינלאומי שאפשר לצרפת לקבל חזרה פיצויים שהועברו אליה על ידי הוועדה הבינלאומית שעסקה בעניין. ההתפתחויות בזירה הבינלאומית בשאלת הגזל או החזרת הרכוש של היהודים תרמו אף הן לעלייתו המחודשת של נושא הרכוש היהודי על סדר היום בצרפת.

ב-28 באפריל 1997 התפרסם צו שהודיע על הקמתה של ועדה מיוחדת בניהולו של מאתאוטי, יו"ר מועצת הכלכלה והחברה, איש הרזיסטאנס לשעבר. ועדה זו הוקמה במטרה לבדוק את התנאים שבהם נגזל הרכוש השייך לאנשים שהוגדרו כיהודים על ידי הכובש או על ידי רשויות ממשלת וישי. זו היא ראשיתו של תהליך שיימשך עוד זמן רב; בדיקתם של עשרות אלפי תיקים בארכיון, "גם הם לא שלמים", לא יכולה להיעשות בשבועות ספורים. קשה לנבא איך יסתיים תהליך החזרת הרכוש ליהודים, אך ניתן להעריך שעבודת הוועדה תקדם את הידע ההיסטורי של תופעת האריזציה של הרכוש היהודי בצרפת, שזכתה עד כה לתשומת לב מועטה מצדם של ההיסטוריונים.

מקור : בשביל הזיכרון, 31, 1999, עמ' 12 - 20.

